

ANTONI JODŁOWSKI

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W WIELICZCE W 1966 ROKU

W roku 1966 prace wykopaliskowe na terenie Wieliczki prowadzone były przez Muzeum Żup Krakowskich¹. Celem ich było zlokalizowanie najstarszej osady o charakterze miejskim, która dała początek średniowiecznemu miastu, lokowanemu na prawie frankońskim w 1290 r.² Niezależnie od tego badano również stanowiska ze starszych okresów chronologicznych oraz kontrolowano wykopy kanalizacyjne w Rynku i przy ul. Obrońców Warszawy. Badaniami objęto osady: kultury lendzielskiej (stan. XIII), kultury przeworskiej (stan. XI), wczesnośredniowieczną (stan. X), wielokulturową z okresu lateńsko-rzymskiego, wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego (stan. II), kościół Św. Krzyża (stan. I) i dawny Szpital Św. Ducha, obecnie siedziba PMRN (stan. XIV).

Duża ilość interesujących materiałów wystąpiła na osadzie ze środkowego okresu neolitu, należącej do kultury lendzielskiej (stan. XIII). Stanowisko to położone jest na pograniczu Wieliczki i Rożnowej, w pobliżu drogi prowadzącej do Sierczy, na polu ob. W. Nawalanego³. Podczas badań założono pięć wykopów o łącznej powierzchni 84 m², w których pod humusem na głęb. 30—40 cm natrafiono na warstwę kulturową w postaci ciemnobrunatnej ziemi zawierającej liczne skorupy i wyroby krzemienne. Na głęb. 40 cm wyróżniono dziesięć jam kształtu owalnego o wymiarach od 130 × 120 do 240 × 200 cm, posiadających płaskie dna wkopane w żółtą glinę do głęb. 80—100 cm. Wypełnisko ich stanowiła czarna ziemia z dużą ilością węgla drzewnych i polepy. Jamy te są najprawdopodobniej pozostałością jakichś obiektów o charakterze gospodarczym, jednakże bliższe określenie ich funkcji na podstawie uzyskanego materiału jest niemożliwe.

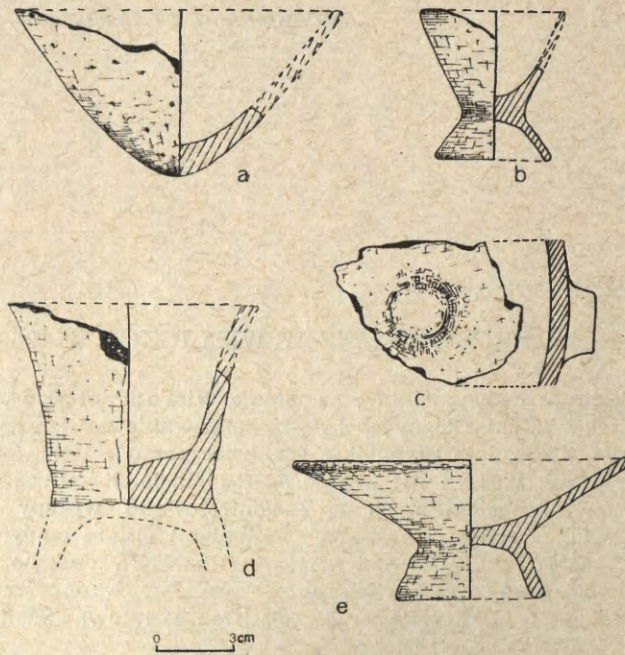
Z zabytków ruchomych najliczniej występuje ceramika, w obrębie której wyróżniają się dwie zasadnicze grupy. Grupa I to liczne fragmenty naczyń wykonanych z dobrze wyrobionej gliny, na powierzchni zewnętrznej gładkie, czarne, brunatne i żółte. Jest to ceramika typowa, występująca na wszystkich stanowiskach kultury lendzielskiej w Małopolsce.

Grupa II reprezentowana jest przez ułamki naczyń, głównie szerokootworowych i kubki z kończystymi dnami, wykonane z gliny schudzonej dużą ilością średnio- i gruboziarnistego piasku i tłuczni, na powierzchni zewnętrznej ceglaste, rzadziej szare, a od wewnątrz czarne lub jasnoceglaste. Ceramika tej grupy występuje tylko na sześciu stanowiskach kultury lendzielskiej w Polsce (Barycz, Pleszów, Wieliczka stan. IV—V, pow. Kraków, oraz Łęzkowice i Targowisko, pow. Bochnia) grupujących się w obrębie wielicko-bocheńskiego obszaru solonożnego.

¹ Nadzór naukowy nad całością badań sprawował prof. dr Rudolf Jamka.

² *Codex diplomaticus Vielicensis*, wyd. A. Rudyński, Lwów 1872, s. 1, 2.

³ Badania prowadzili kolejno K. Reguła, mgr P. Kaczanowski, M. Grabowska.

Ryc. 1. Wieliczka, pow. Kraków. Stan. XIII.
Ceramika z osady kultury lendzielskiej

Pod względem formy przeważają duże naczynia szerokootworowe z łagodnie wychylonym na zewnątrz brzegiem, zaopatrzone w poziome uchwyty i guzki (ryc. 1c), misy na wysokiej pustej nóżce (ryc. 1e), kubki z kończystymi dnami (ryc. 1a), pucharki na pustej nóżce (ryc. 1d), przykrywki gliniane z uchwytem (ryc. 2b) względnie z uszkiem (ryc. 2a) i wiele innych. Z pozostałych wyrobów na uwagę zasługują odłupki i wióry krzemienne, zgrzebła, drapacze, fragment toporka i trzy siekiery wykonane z krzemienia, piaskowca i łupku kamiennego (ryc. 2c, d). Analogiczna ceramika znana jest ze stanowisk kultury lendzielskiej w Targowisku, pow. Bochnia⁴, Samborcu, pow. Sandomierz⁵, Złotej, pow. Sandomierz⁶, oraz w Wieliczce na stan. IV⁷ i V⁸.

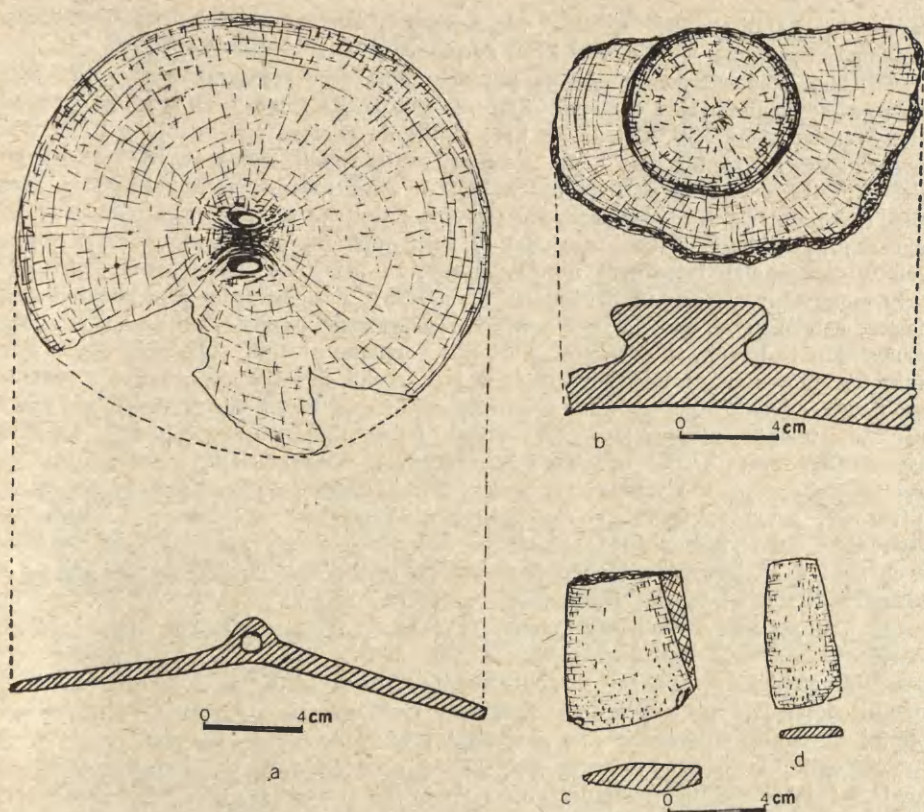
⁴ A. Kulczycka, *Materiały kultur z cyklu wstęgowych z ratowniczych badań w Targowisku, pow. Bochnia*, „Mat. Arch.”, t. 5: 1964, s. 103—118; E. Rook, *Osady kultur z cyklu wstęgowych w Targowisku, pow. Bochnia*, „Mat. Arch.”, t. 9: 1968, s. 91—137.

⁵ J. Kamińska, *Osady kultur wstęgowych w Samborcu, pow. Sandomierz*, [w:] *Studia i materiały do badań nad neolitem Małopolski*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964, s. 93—96; tabl. XVI 5, 6, XVIII 4, 9, 10, XX 3, 4, XXI 7—14.

⁶ J. Kostrzewski, W. Chmielewski, K. Jażdżewski, *Pradzieje Polski*, Wrocław—Warszawa—Kraków 1965, s. 76—78.

⁷ H. Burchard, *Stan i potrzeby badań archeologicznych w Wieliczce*, *Studia i Materiały do Dziejów Żup solnych w Polsce*, t. 1, Wieliczka 1965, s. 23, ryc. 2 a—f.

⁸ Materiały nie publikowane złożone w Muzeum Żup Krakowskich pod numerami inwentarza 617—626.

Ryc. 2. Wieliczka, pow. Kraków. Stan. XIII. Zabytki kultury lendzielskiej

Prace wykopaliskowe kontynuowano również na terenie osady z okresu późnolateńskiego i rzymskiego, położonej w okolicach parkingu samochodowego na prawym i lewym brzegu rzeki Srawy (stan. XI)⁹. W celu określenia zasięgu osady wykonano trzynaście wykopów sondażowych o łącznej powierzchni 60 m². W wykopach nr I—IV, na głęb. 70—90 cm, stwierdzono ciemną, tłustą warstwę kulturową o miąższości ok. 40 cm, zawierającą ceramikę z okresu rzymskiego. Nieco grubsza warstwa kulturowa, bo dochodząca do 80 cm miąższości, występowała w wykopach nr VI, VIII i XI, XII. Dostarczyła dużej ilości ceramiki, polepy, węgla drzewnych, kości zwierzęcych, a także liczne bryłki żużla żelaznego. W niektórych wykopach (VI, VIII, XII) natrafiono na fragmenty naczyń grafitowych i na skorupy zdobione ornamentem grzebykowym charakterystyczne dla okresu późnolateńskiego. Poza tym w warstwie znaleziono jeszcze ułamki dużych naczyń zasobowych, grubościennych, z domieszką tłucznia kwarcowego, i ceramikę cienkościenną, o powierzchni gładkiej, czarnej lub brunatnej, datowaną na wczesny okres rzymski.

Przedstawione dane wskazują na istnienie w tym miejscu osady funkcjonującej w okresie późnolateńskim i rzymskim, która obejmowała swoim zasięgiem ob-

⁹ Badania prowadził K. Reguła.

szar o powierzchni ok. 5000 m². Brak odpowiednich zabytków uniemożliwia dokładne określenie charakteru osiedla oraz zajęć gospodarczych jego mieszkańców¹⁰.

Ponadto skoncentrowano się na pracach będących kontynuacją badań osady wczesnośredniowiecznej z XI—poł. XIII w., położonej między ulicami Mierzącąką Mieszcząską (stan. X)¹¹. Celem ich było ustalenie zasięgu terytorialnego i rozplanowania wewnętrznego osady. Z czternastu założonych wykopów o łącznej powierzchni 120 m², tylko w jednym (wykop nr XV) natrafiono na skupisko ceramiki, a w pozostałych nie stwierdzono żadnych zabytków archeologicznych. Uzyskana ceramika zarówno wykonaniem, jak i formą nawiązuje ściśle do naczyń odkrytych w poprzednich latach, co wskazywałoby, że jest to zwarty zespół kulturowy i chronologiczny. Naczynia wykonane są z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, dobrze wypalone, na powierzchni zewnętrznej ceglaste, obtaczane na kole garncarskim, zdobione poziomymi żłobkami i pasmami linii falistych. Na uwagę zasługuje dno ze znakiem garncarskim w postaci krzyża równoramiennego. Wyniki badań przeprowadzonych na tym stanowisku w ciągu trzech lat (1964—1966) wskazują na istnienie tutaj osady, która uległa jednak silnemu zniszczeniu. Ciekawe jest rozplanowanie w jej obrębie poszczególnych obiektów. W zachodniej części przebadanego obszaru występowały resztki jakiejś budowli mieszkalnej i trzy jamy kulturowe, natomiast poza ich zasięgiem, w odległości ok. 100 m w kierunku wschodnim, stwierdzono duże zagadkowe palenisko, zawierające ok. 30 jednokowych naczyń. Bardzo prawdopodobne, że mogło być ono wykorzystywane do celów „przemysłowych”, związanych np. z wywarzaniem soli.

Wykop sondażowy założono także w miejscu nie istniejącego dziś kościoła Św. Krzyża (stan. I), badanego w latach 1960—1961 przez H. Burchard. Celem wykopu było uchwycenie przebiegu fundamentów absydy odkrytej w poprzednich latach. Podczas badań¹² stwierdzono negatyw fundamentu wypełniony gruzem kamiennym z dużą ilością zaprawy wapiennej. Występował on na głęb. 80—120 cm i przebiegał łukiem o promieniu ok. 100—120 cm od północy ku południowemu wschodowi. Szerokość negatywu fundamentów wynosiła w tym miejscu ok. 140 cm. Odkryto je tylko fragmentarycznie ze względu na duże drzewa uniemożliwiające poszerzenie wykopu w kierunku południowym.

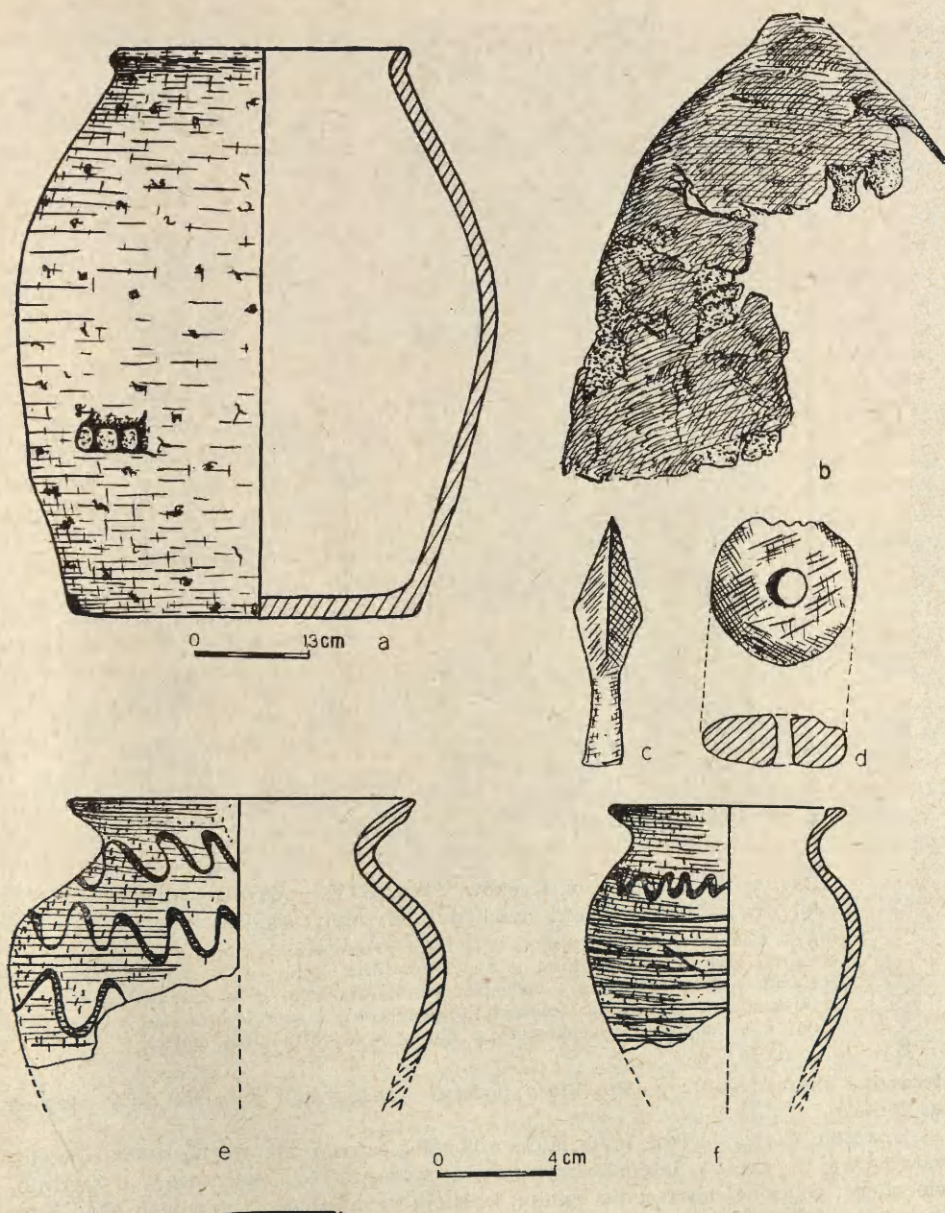
Drugi sondaż założono obok dawnego Szpitala Św. Ducha, obecnej siedziby PMRN (stan. XIV). Położenie tego obszaru w stosunku do miasta lokacyjnego pozwala przypuszczać o występowaniu tutaj osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Potwierdziły to wyniki prac wykopaliskowych, w czasie których odkryto pod ciemnobrązową ziemią z dużą ilością obornika końskiego warstwę kulturową o miąższości ok. 60 cm, występującą na głęb. 250—310 cm (ryc. 4)¹³. Była to czarna, tłusta ziemia zawierająca trzy poziomo ułożone belki drewniane i tę samą ilość pionowo wbitych w ziemię pali, które mogą pochodzić z konstrukcji chaty ewentualnie z moshczenia drogi. Do zabytków ruchomych odkrytych w warstwie należą drobne fragmenty ceramiki wczesnośredniowiecznej, zdobione ornamentem linii falistych i poziomych żłobków, pochodzące przypuszczalnie z XII—XIII w., oraz resztki buta-

¹⁰ K. Reguła, *Sprawozdanie z badań sondażowych przeprowadzonych na osadzie z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Wieliczce na stanowisku XI (Parking) w roku 1966*, [w:] *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w roku 1966*, Wieliczka 1966, s. 6 (materiały powielane).

¹¹ Badania prowadzone były przez mgr M. Zeylandową z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu.

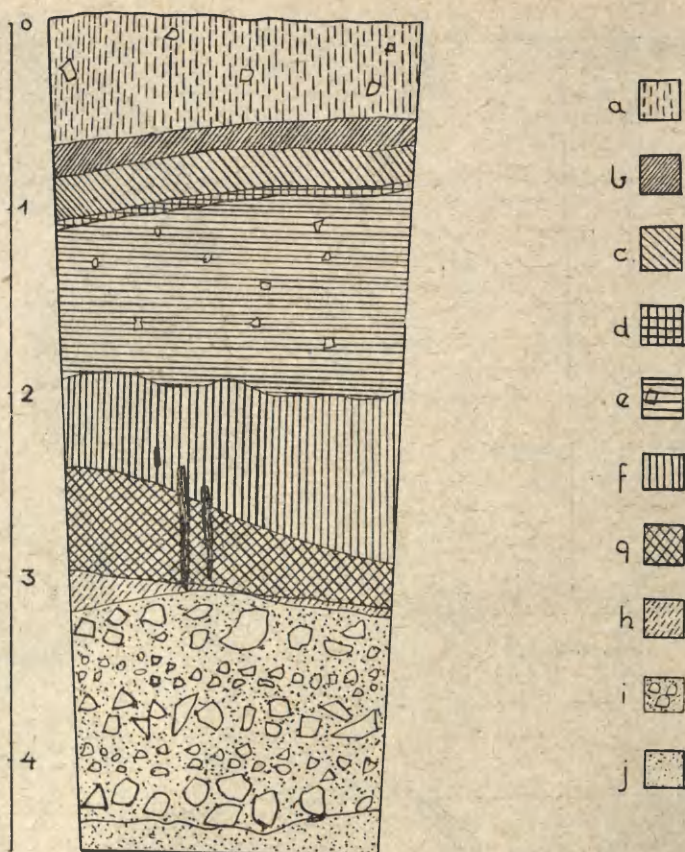
¹² Prace prowadził A. Jodłowski.

¹³ Jak wyżej.

Ryc. 3. Wieliczka, pow. Kraków:

a — naczynie kultury puchowskiej z terenu przedszkola (stan. II); b — fragment trzewika skórzanego ze stan. XIV; c—f — zabytki wczesnośredniowieczne z terenu zamku (stan. II)

Ryc. 4. Wieliczka, pow. Kraków. Stan. XIV — dawny szpital Św. Ducha. Profil wschodni wykopu sondażowego: a — ciemna ziemia z gruzem; b — żółta przemieszana glina; c — czarna ziemia (nowożytna); d — ciemnożółta glina; e — szara ziemia przemieszana; f — warstwa ciemnobrązowa, g — czarna tłusta ziemia (ceramika wczesnośredniowieczna); h — sinożółta glina; i — kamienie przemieszane z gliną; j — żółta glina (calec)

-trzewika skórzanego (ryc. 3b), który podczas konserwacji wykazał duży stopień zasolenia¹⁴.

Znacznie większą liczbę materiałów archeologicznych odkryto na osadzie wielowarstwowej z okresu lateńsko-rzymskiego, wczesnośredniowiecznego i średniowiecznego, położonej na terenie zamku, kościoła parafialnego i dawnego sadu żupnego (stan. II)¹⁵. W związku z planowaną odbudową zamku przeprowadzono na tym

¹⁴ Informację uzyskałem od mgr A. Biermańskiej, za co składam Jej w tym miejscu serdeczne podziękowanie.

¹⁵ Prace stanowiły kontynuację badań prowadzonych przez mgr H. Burchard w latach 1963—1964 (H. Burchard, *Stan...*, s. 22; te j ż e, *Wyniki badań wykopaliskowych w Wieliczce w latach 1960—1962*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 16: 1964, s. 321; H. Burchard, J. Gromnicki, *Sprawozdanie z badań wykopalisko-*

stanowisku w 1966 r. prace archeologiczno-architektoniczne celem przebadania nawarstwień kulturowych na dziedzińcu zamkowym¹⁶. Założono dziesięć wykopów o łącznej powierzchni 300 m². W górnej części wszystkich wykopów wystąpiła gruba warstwa gruzu ceglano-kamiennego, sięgająca do głęb. 30—240 cm. Pod nią znajdowały się przemieszane nawarstwienia kulturowe ze starszych okresów chronologicznych, jedynie w wykopach XXIII i XXVI, XXVII uchwycono dobrze zachowaną stratygrafię.

W wykopie XXIII pod gruzem wystąpiła warstwa brunatnej ziemi, zawierająca kawałki kafli renesansowych z zieloną polewą. Niżej, na głęb. 130—160 cm, natrafiono na czarną, tłustą ziemię z ceramiką wczesnośredniowieczną i średniowieczną, zalegającą na warstwie z okresu rzymskiego, której grubość wynosiła ok. 140 cm i sięgała do głęb. 300 cm. Pod nią z kolei występowała żółtoszara ziemia z ceramiką i odłupkiem krzemionym z okresu neolitu, a na głęb. 330 cm ukazała się żółta glina (calec).

W wykopach nr XXVI, XXVII pod gruzem stwierdzono warstwę kulturową z okresu rzymskiego, która spoczywała bezpośrednio na caliznie.

Warstwę kulturową z wczesnośredniowiecznym materiałem zabytkowym odkryto przy północnej ścianie kościoła parafialnego, na głęb. 300—350 cm. Obniżają się w kierunku północnym, w stronę plant, i zawierała jedną szeroką belkę drewnianą i pał wbity ukośnie do ziemi pod kątem ok. 30°. Na uwagę zasługuje również odkrycie moszczenia drogi z okresu wczesnośredniowiecznego w wykopie XXV, na głęb. 310—330 cm, zbudowanego z cienkich okrągłaków brzożowych, w obrębie których znaleziono ułamki ceramiki z XI—XIII w. i przęślik gliniany. Na dziedzińcu zamkowym odsłonięto także resztki średniowiecznego muru obronnego, zbudowanego z piaskowca, układanego na zaprawie wapiennej w ten sposób, że przy licu znajdowały się kamienie odpowiednio dopasowane, wewnątrz zaś wypełnione było drobnymi okruchami (ryc. 5). Szerokość jego wynosiła 160 cm. Mur przebiegał od ul. Zamkowej w kierunku zachodnim i zachował się na przestrzeni ok. 40 m, przy czym w zachodniej części skręcał w kierunku północnym, a na zakręcie podparła go szkarpa. Po zewnętrznej stronie muru stwierdzono pozostałości czworokątnej baszty ze śladami po słupie, podtrzymującym przypuszczalnie drewnianą klatkę schodową, oraz fosę o głęb. 2 m, dyłowaną przy dnie drewnianymi belkami. Dane te pozwalają sądzić, że był to mur obronny pierwotnego gródka wielickiego, wzniesiony najprawdopodobniej w 2. połowie XIII w., a więc przed założeniami Kazimierza Wielkiego¹⁷.

Z zabytków ruchomych odkrytych na tym stanowisku najliczniej reprezentowana jest ceramika z okresu lateńskiego-rzymskiego.

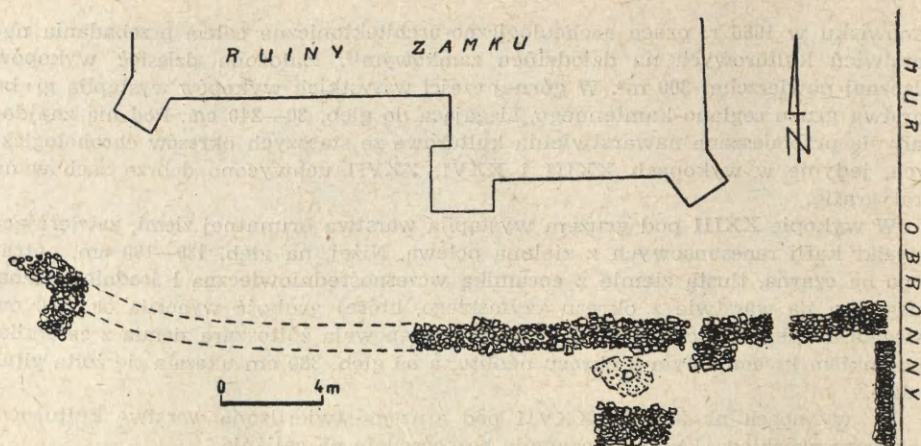
Z późnej fazy okresu lateńskiego pochodzą ułamki naczyń wykonanych z gliny z domieszką grafitu i kilka skorup zdobionych ornamentem grzebykowym, które należy łączyć z kulturą celtycką.

Do kultury przeworskiej z okresu rzymskiego należą duże ilości ceramiki z domieszką gruboziarnistego tłuczni i nieliczne skorupy z garnków cienkościennych, czernionych, na powierzchni zewnętrznej dobrze wygładzonych.

wych w Wieliczce, pow. Kraków, w 1963 roku, tamże, t. 17: 1965, s. 308, 309; H. Burchar d, E. Kihl-Byczko, J. Gromnicki, Wyniki badań w Wieliczce, pow. Kraków, na stanowisku 2, w 1964 roku, tamże, t. 18: 1966, s. 305—313.

¹⁶ Badania archeologiczne prowadził autor, nadzór zaś architektoniczny sprawował dr S. Świszczowski.

¹⁷ S. Świszczowski, *Wstępne rozpoznanie architektoniczne budynków zamkowych w Wieliczce*, [w:] *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 1966 roku, Wieliczka 1966*, s. 15 (materiały powielane).

Ryc. 5. Wieliczka, pow. Kraków. Stan. II. Rzut poziomy muru kamiennego na dziedzińcu zamkowym

Na uwagę zasługuje duże naczynie zasobowe (ryc. 3a) odkryte na terenie przedszkola (dawny sad żupny). Posiada grube ścianki, płaskie dno i zaopatrzone jest w cztery poziome uchwyty umieszczone poniżej największej wydętości brzuśca. R. Jamka łączy je z ceramiką ludności kultury puchowskiej¹⁸.

Z okresu wczesnośredniowiecznego pochodzą fragmenty garnków wykonanych z gliny z domieszką drobnoziarnistego piasku, obtaczane na kole garncarskim. Należą do naczyń o esowatym profilu z brzegiem dobrze rozwiniętym, łagodnie wychylonym na zewnątrz, zaopatrzonym w rowek na przykrywkę (ryc. 3e) lub lekko zgrubiałym (ryc. 3f). Na brzuścu zdobione są liniami poziomymi i falistymi oraz rzędami ukośnych żłobków u nasady szyjki. Typologicznie można je datować na XI—XIII w.¹⁹ Z pozostałych zabytków wymienić należy jeszcze żelazny bełt z tulejką do strzały z kuszy (ryc. 3c)²⁰, przęślik gliniany (ryc. 3d), ułamek kafli gotyckiej ażurowej itp.

Materiały te wskazują na istnienie w okolicy zamku, kościoła parafialnego i przedszkola w okresie lateńsko-rzymskim osady otwartej, zamieszkałej głównie przez ludność kultury przeworskiej z elementami celtyckimi (okres późnolateński) i puchowskimi (okres wczesnorzymski). Istniało też osadnictwo kultury lendzielskiej w okresie neolitu. W młodszej fazie wczesnego średniowiecza (X—XIII w.) znajdowała się tutaj osada, która dała początek miastu średniowiecznemu, lokowanemu na prawie frankońskim w 1290 r.²¹ Wskazują na to zarówno materiały archeologiczne, jak też dane kartograficzne. Na najstarszym planie miasta wykonanym przez Marcina Germana w 1638 r. w okolicy kościoła i zamku widoczne są wyraźne

¹⁸ R. Jamka, *Wyniki badań archeologicznych w regionie wielickim w 1966 roku*, [w:] *Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 1966 roku*, Wieliczka 1966, s. 2, 3 (materiały powielane).

¹⁹ Podobnie datuje analogiczne formy ceramiki K. Jażdżewski, *Uwagi o chronologii ceramiki zachodniostowiańskiej z wczesnego średniowiecza*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 10: 1958, s. 159.

²⁰ Bełty tego typu A. Nadolski datuje na XII—XIV w. (A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 65).

²¹ Por. przypis 2.

deformacje w średniowiecznej zabudowie miasta polokacyjnego. Wskazywałyoby to na istnienie w tym miejscu osadnictwa starszego przedlokacyjnego, które z chwilą lokacji miasta i wyznaczenia ścisłego planu zabudowy włączone zostało w jego obręb i przystosowane do nowych warunków urbanistycznych²².

Muzeum Żup Krakowskich
Wieliczka

ANTONI JODŁOWSKI

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT WIELICZKA IN 1966

In 1966 a number of habitation sites were investigated at Wieliczka. They included a site of the Lengyel culture (no XIII), a site of the Przeworsk culture (no XI), an early medieval site (no. X), a site near the former hospital of St. Spirit (no. XIV), site II which revealed materials of the La Tène, Roman and Medieval periods, and finally site I located where St. Cross's church had existed.

The habitation site of the Lengyel culture revealed a lot of typical finds, such as hollow-pedestalled vessels and mugs with conical bottoms. On site I foundations of the apse of St. Cross's church were revealed. The site of the Przeworsk culture (no. XI), situated near a parking-place, yielded potsherds of La Tène and Roman date.

The Puchov culture was for the first time attested at Wieliczka by a large storage pot with four lugs on its lower part. The find was made on a children's playground.

Very important are early medieval materials disclosed in the precincts of the castle (trench XXIII), of the parochial church and the former hospital. They point to the existence of a settlement of the 10th-13th centuries which probably preceded the later town located under Franconian law in 1290.

²² Por. też M. Książek, *Charakterystyka układu urbanistycznego Wieliczki i Bochni oraz wpływ górnictwa solnego na ich rozwój przestrzenny w wiekach średnich*, Studia i Materiały do Dziejów Nauki Polskiej, seria II, z. 1, Warszawa 1958, s. 17 n.

